

BLEJSKA FIBULA S KENTAVROM-LOKOSTRELCEM

JOZE KASTELIC

Narodni muzej, Ljubljana

*Sunt Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo,
Libraque, Scorpius, Arcitenens, Caper, Amphora, Pisces.*

I.

V ketlaškodobni nekropoli »na Žalah« na Bledu so našli konec prejšnjega stoletja bronasto okroglo fibulo z reliefno predstavljenim kentavrom-lokostrelcem, zdaj v Narodnem muzeju v Ljubljani, inv. št. S 590, prej R 2611 (sl. 1).¹ Groba in grobne celote ni mogoče več določiti, gotovo je le, da je bil pokop skeleten in vzhodno orientiran in da je ležal na vzpetini v vrstni nekropoli. Pri opisu fibule omenja Müllner posebej njen bisernato nažlebljen rob, nato pa meni, da gre za predstavo lova: dolgolasi lokostrelec napenja lok, ob njem pa je upodobljena žival z rogovi. Izdelek pa da je nespreden in barbarsko surov. Müllner je risbo sicer objavil v merilu 1 : 1 (sl. 2), a v maršičem ne zadovoljuje: rob je preveč poudarjen, človeškemu obrazu je dano preveč individualnih potez z močnimi brki, na toraksu se zdi kot da je prikazana obleka, lok je zlasti v zgornjem delu preostro zašiljen. Zveze med moškim zgornjim trupom in živalskim spodnjim trupom Müllner ni opazil. Levo sprednjo nogo živali je imel za glavo, rep pa se mu je deformiral v eno — odvišno — zadnjo nogo.

V svoji pomembni sintezi o staroslovenskih grobovih je Walter Šmid na fibuli pravilno ugledal kentavra (sl. 3).² Avtor ugotavlja, da drži kentaver v desni lok in ga napenja, z levico pa polaga strelco na tetivo. Na risbi, ki jo Šmid objavlja, pa podaja obratno in pravilno situacijo. Prehod iz človeškega v živalski lik mu je nejasen. Dobro pa poudarja nagubano stojno ploskev figure.

Niti Müllner niti Šmid se nista spuščala v stil fibule in izredne kvalitete njene upodobitve nista videla. Tudi vsebinska plat ju ne zanima in ne sprašujeta se po izvoru motiva ali po provenienci izdelka.

V okvirni sintezi »Figuralna dediščina arheoloških dob v Sloveniji« je avtor te študije poskušal prvič postaviti fibulo kentavra v stilni prostor in

¹ A. Müllner, *Argo* 3, 1894, 115, in T. X, 15.

² W. Šmid, *Carniola* 1, 1908, 29, in T. III, 6; od tu reproducirana, npr. L. Niederle, *Rukovět*, Praha 1931, 165.

čas.³ Problem pa je bil tam komaj nakazan; fibula naj bi pripadala »karolinški državni umetnosti« (v smislu Steletove terminologije⁴) in naj bi se oslanjala na iluminirane rokopise karolinške dobe. Fibula datira po avtorju iz 9. ali 10. stoletja, motiv pa se pojavlja tudi še v romaniki. Tam reproducirana fotografija prikazuje fibulo povečano, a ne izčrpa v zadostni

1. Fibula s kentavrom-lokostrelcem — Fibula con centauro-Sagittario; Bled-Zale; Narodni muzej Ljubljana, inv. S 590

meri igre svetlobe in sence, je nejasna zlasti v partiji rok in loka in je tudi preveč zaobrnjena navzgor v desno, s čimer plastičnost prednje partije kentavra še izgubi.

Povrnimo se torej še enkrat k predmetu samemu! Fibula ima v premeru 4 cm in je okrogla, dasi njen obod ni docela geometrično pravilen. Jedro

³ J. Kastelic, Likovni svet 1951, 200, in slika.

⁴ F. Stelè, Predromanski ornament iz Slivnice, Razprave SAZU, fil: razred, II, Ljubljana 1944, 345—365.

fibule je železno, mesti na zadnji strani, kjer je bila igla pritrjena in kamor se je zapenjala, pa sta komaj še vidni. Železno jedro je zdaj v vodoravni smeri prelomljeno. Na železno osnovo-jedro je povsem na robu napeta bronasta zgornja ploščica, ki je reliefno okrašena v tolčeni tehniki. Rob reliefne ploskve je okrašen z nizom drobno biserastih žlebičev in je rahlo dvignjen glede na okroglo kaneluro, ki teče znotraj njega okoli in okoli, tako da je figura dvakrat obrobljena: s plastičnim robom je podan okvir navzven, notranji žleb pa figuro izolira in s tem še poudarja. — Figura kentavra je prikazana v silovitem pokretu, kar ustvarja nekakšno dvojnost upodobitve: človeška glava in toraks ter obe prednji nogi — to vse je prikazano en face. Lok ter pokret obeh rok gre v desno smer, itifalično poudarjen korak pa celo nekam v levo. To ima za posledico živahno torzijo prednje partije. Akcija streljanja z lokom je še poudarjena s tem, da je figura v svojem gornjem delu močno nagnjena nazaj. Desna roka je nenaravno povečana in le srednji prsti roke se dotikajo puščice na tetivi. Levica je prikazana v skrajšavi, zapestje, dlan ter prsti so komaj vidni. Obraz kentavra je zaradi majhnosti povsem stiliziran, vendar za spoznanje hruškast in spodaj zožen. Mogočni lasje so bolj griva kot navadni človeški lasje in dajejo figuri demoničen izraz. Ker so prikazani kot valovita ploskev na levo stran proti repu živali, na izvrsten način poudarjajo dirjanje kentavra z leve na desno in njegov zagon v streljanju. Živalski trup je zaradi žive torzije in akcije človeškega sprednjega dela zadaj dvignjen, spredaj pa skoraj kleca k tlom. Noge se dobro razvidno končujejo v kopita. Rep je razčesan na več kit, od katerih segajo trije sprednji prameni do tal, zadnja dva pa sta krajša. Med prednjima in zadnjima nogama živali je nakazana stojna ploskev z dvema plastičnima gubama. — Kentaver torej prihaja z leve v diru, da mu grivasti lasje vihrajo nazaj, v momentu silnega napona pa se, ko je napel tetivo na loku, ustavlja, da skoraj klecne v prednjem, še vedno itifaličnem koraku. Moment borbe teh nasproti usmerjenih silnic pa ima za posledico siloviti tričetrtinski obrat figure.

II

Fibula s kentavrom se kot predmet in po svoji stilni govorici dobro prilega v okvir ketlaške kulture. Bogata pozno antična oziroma bizantinska okrogla fibula, ki jo je podedoval germanski svet v dobi selitve narodov in za katero je značilen okras z dragimi kamni, v iluzionistični tehniki optične menjave svetlih, granuliranih ali kako drugače okrašenih kovinskih ploskev z zamolklo žarečimi, nepravilno zaobljenimi dragulji,⁵ v ketlaškem svetu ni našla več mesta. Že v grobiščih kestelske kulture nastopa spet čista kovinasta okrogla fibula z granulirano, koncentrično okrašeno ploskvijo, pa tudi z imitirano granulacijo.⁶ Tudi v grobiščih na Bledu se dobe take fibule, in to še v ketlaški fazi (⇒Bled II«), npr. v otroškem grobu št. 18.⁷ V ke-

⁵ Še vedno fundamentalno A. Riegl, *Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn I.* Wien 1901. 139—207.

⁶ J. Korošec, *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka.* Ljubljana 1952. 325. sl. 163.

⁷ J. Kastelic, *Slovanska nekropola na Bledu 1948.* Ljubljana 1950. sl. 13.

tlasčki kulturi pa gre krasilna tehnika okroglih fibul podobno kot pri uhanih spet dvojno pot: vlivane fibule dobe okras z jamičastim emajlom, za kar so nam priče tudi znane številne lepe in reprezentativne fibule iz Slovenije, čisto kovinske fibule pa dobe vgraviran ali pa tolčen okras z raznovrstno tematiko od čisto dekorativne do figuralne. Tudi v tej dobi zelo izstopa bisernato nažlebljen rob, ki postane nujen del tovrstnih predmetov, npr. v Köttlachu fibule z emajlom,⁸ na Bledu pa obe fibuli s pletenino iz groba 14 in groba 22.⁹ Fibula s kentavrom se po svojih zunanjih stilno tehničnih elementih povsem logično vključuje v ketlaško kulturo alpskih Slovanov.

Kaj pa nam govori njen motiv, motiv kentavra samega? Grška mitologija in upodablajoča umetnost poznata kentavra kot divje gorsko bitje — le izjemoma dobrohotno, kakršen je kentaver Chiron, ki vzgaja Ahila — oboroženo s kijem, z drevesno vejo, s kamnom. Posebej ga upodablja z brado in z neurejenimi, včasih dolgimi lasmi. Sprva je sprednji del figure človeški in le trup in zadnje noge so živalske, kot npr. na arhaični ploščici iz Kameira na Rodu. Kasnejša umetnost človeka in žival tesneje spoji, npr. v zrelo arhaiskem timpanu Zeusovega templja v Olimpiji ali v klasičnih metopah na Partenonu ali pa na zahodnem frizu Tezeiona v Atenah. Boj kentavrov z Lapiti je najbolj priljubljen motiv. Itifalični kentavri so zelo redki, kentavri z lokom prav tako.¹⁰

Kentaver z blejske fibule se motivno srečuje z nekaterimi potezami antičnih kentavrov. Njegovi dolgi grivasti lasje ga približujejo npr. kentavrom z vaze François¹¹ in tudi sicer arhaiskim upodobitvam: vendar je še kasneje ta poteza kaj značilna na novcih Oreskijcev iz makedonske Peonije vzhodno od Dojranskega jezera ob Strumici.¹² Itifaličnost blejskega kentavra ima svojo približno paralelo v arhaiski figurici rogatega kentavra s Kipra.¹³ Izrazito človeške noge spredaj — še bolj izrazite kot na blejski fibuli — pa so značilne za arhajske reliefe iz Olympije (sl. 4)¹⁴ in iz že omenjenega Kameira na Rodu (sl. 5).¹⁵ Olimpijski kentaver je blejskemu zelo blizu po splošni drži trupa.

Toda vse to so nebitvene stvari. Ne bomo sedaj zasledovali potovanja tega starega grškega motiva v evropski srednji vek. To bi nas namreč ne privedlo daleč. Saj je blejskega kentavra treba zvrstiti docela drugam. Njegova bistvena poteza je njegov atribut, namreč njegov lok. Kentaver

⁸ N. Ö. Landesmuseum Wien, inv. št. 8260, 8265 itd.: R. Pittioni, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach (= Sonderschriften Österr. arch. Inst. XIV), Wien 1945, T. V, 3, in T. VI, 6.

⁹ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu 1948, Ljubljana 1950, sl. 17 in 13.

¹⁰ O kentavrih na splošno Bethé, s. v. *Kentauren*, RE XI, 1 (1921), 172—178; Roscher-Tümpel-Sauer, s. v. *Kentauren*, Roschers Lexikon gr.-r. Mythologie II, 1 (1890—1894), 1052—1088; L. de Ronchoud, s. v. *Centaurs*, Daremberg-Saglio I, 2, 1010—1012; K. Schauffenburg s. v. *Centaurs*, Enciclopedia dell'arte antica I (Roma 1959), 468—472.

¹¹ V drugem pasu, sektor B; reprodukcija Roscher, l. c., 1059, Fig. 1.

¹² J. N. Svoronos, Journal international d'archéologie numismatique 19, 1918/9, 57 idr. in T. V, 17—24; Catal. BM Macedonia, str. 147—149.

¹³ Roscher, o. c., 1075, Fig. 9 (iz AA 1889, 88).

¹⁴ Olympia IV, 58; G. Rodenwaldt, Die Kunst der Antike (= Propyläen Kunstgeschichte III), Berlin 1927², 165.

¹⁵ Daremberg-Saglio, o. c., 1011, fig. 1285 (iz RA, n. s. 4, 1861, 466 i. d.).

strelja z lokom, medtem ko grški kentavri divjajo z vejami in gorjačami. To je torej starodavni kaldejski Lokostrelec, *Arcitenens*, *Sagittarius*, ki se prvič pojavi v babilonski umetnosti nekaj pred letom 1000 pr. n. š. kot simbol, kot nebesno znamenje zodiakalnega kroga (sl. 6).¹⁶ To je mrki, divji gospodar novembra-decembra, dokler sonce ne stopi ob zimskem obratu v živalno, upa polno znamenje kozliča.¹⁷ Helenistično-rimska antika in srednji vek sta stara astrološka verovanja Vzhoda ponovno povzdignila do veljave in jih sprejela za svoja. Stari babilonski simbol se je medtem udomačil v Egiptu in prispel v rimsko cesarsko dobo. Tako lahko smatramo lokostrelca na planisferi iz Dendere iz časa Kleopatre ali Avgusta za arhetip, iz katerega vodi pot v rimskodobne in srednjeveške astrološke predstave lokostrelca (sl. 7).¹⁸ Na novih cesarske dobe, predvsem na kolonialnih novcih, nastopa bodisi zodiak v celoti, bodisi posamezni njegovi znaki.¹⁹ Avgustov horoskop je stal v znaku kozla, Tiberijev pa v znaku tehtnice. Na Hadrianovem medaljonu je na reverzu prikazan Trajan sam ali Jupiter, obdan z znaki zodiaka.²⁰ Na znamenitem medaljonu-niketeriju (okrog leta 240) iz najdbe v Abukirju je na Aleksandrovem ščitu upodobljen del zodiaka.²¹ Lokostrelec sam pa se pojavlja na reverzu aleksandrijske tetradrahme Antonina Pija, 138—161 (sl. 8).²² Dobimo ga še na kolonialnih novcih v Mezopotamiji, in sicer v Rhesaini od Karakale do Etruska in v Singani od Severa Aleksandra do Filipa.²³ V Panoniji je sagittarius upodobljen na reverzu Gallienovega antoniniana iz Siscije (IV. emisija) z napisom APOLLINI CON AVG in z znakom kovnice SI(scia) (sl. 9).²⁴

Krščanstvo je pregnalo demone v stranske in spodnje prostore kozmosa, ni pa jih uničilo. Treba je samo pogledati rokopise, na katerih zvezo z ikonografijo ketlaškodobne torevtike sem že imel svoječasno priložnost opozoriti.²⁵ V ilustracijah znamenitega koledarja Furija Dionizija Filocala iz

¹⁶ Kaldejski relief G. Perrot-Ch. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité III* (Paris 1885), 603 i. d. in fig. 412. — O zodiaku na splošno npr. F. Cumont, s. v. *Zodiacus*, Daremberg-Saglio V, 1046—1062.

¹⁷ Dejanske zodiakalne konstelacije sonca danes zaradi precesije ekvinokcijev ne sovpadajo več z datumi, kot jih je izračunala grška astronomija v 4. stoletju pr. n. š. — saj se začenja danes konstelacija lokostrelca šele približno 17. decembra in traja do približno 18. januarja ter se bo vrnila v november/december šele po približno 25.670 letih — toda v astrološki literaturi in vsakdanji rabi je mišljen zodiakalni znak, ki konstantno vlada v določenem mesečnem razdobju, in ne dejanska astronomska zodiakalna konstelacija sonca, ki se menjava; prim. P. L. Emaunelli-P. Toesca, s. v. *Zodiaco*, *Enciclopedia Italiana XXXV* (Roma 1957), 970—972.

¹⁸ Planisfera iz Dendere v fotografiji npr. *Enciclopedia Italiana XXXV*, 970, v risbi pa pri Cumontu, l. c., 1049, fig. 7589.

¹⁹ K. Regling, s. v. *Zodiacus* v: Fr. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin 1930, 759—760.

²⁰ F. Gnechi, *I medaglioni romani III* (Milano 1912), str. 21, št. 105, T. 147, 3.

²¹ Schrötter, l. c., T. 6, 103.

²² Schrötter, l. c., T. 6, 92.

²³ B. V. Head, *Historia numorum*, Oxford 1911, 815—816.

²⁴ A. Alföldi, *Siscia I, Numismatikai Közlöny 26/27, 1927/1928*, str. 18, št. 19 in T. IV, 22. — *Sagittarius na sigilati Rheinzabern*, H. Ricken-Ch. Fischer, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*, Textband, Bonn 1963, 57, sl. M 108.

²⁵ J. Kastelic, *Staroslovenski Kranj v: 900 let Kranja*, Kranj 1960, 48, in sl. 4 c (str. 45).

leta 354²⁶ ima v Peirescovi (u. 1637) kopiji izgubljenega rokopisa *L* iz 9. stoletja kentaver-lokostrelca krila (sl. 10) kot jih ima v vatikanskem rokopisu *S* (Pal. lat. 1370) iz leta 1472 (sl. 11). Drugače ima sagittarius okoli vratu zapeto kožo divje živali, ki mu vihra po trupu.²⁷ Tak je lik v rokopisu Voss. lat. qto 79, f. 52 v° v Leydenu (sl. 12). Zdaj nam je jasnejša kentavrova griva na blejski fibuli — to je verjetno kontaminacija pravih las in živalskega ogrinjala kentavrovega. Smer na desno ustreza rokopisu *L* hronografa iz leta 354, ki pa astronomsko ni pravilna, dasi je najbolj razširjena.²⁸ Že omenjeni leydenski rokopis vsebuje latinski prevod Aratove astronomske pesnitve. Isto vsebino ima karolinški rokopis iz 9. stoletja — po izgubljeni predlogi iz 4. stoletja — v Britanskem muzeju (Harley ms. 647), kjer vidimo fol. 12 kentavra-lokostrelca, obrnjenega na levo, a brez loka, še čisto v klasični antični predstavi z bakičnim tirzom v levici in z uplenjenim zajčkom v desni (sl. 13).²⁹ Majhni, že vsake astralne simbolike prosti kentavri-lokostrelci se pojavljajo med ostalimi fantastičnimi bitji kot dekoracija zgornjega roba evangeljskih prizorov v Manerijevi bibliji iz zadnje četrtine 12. stoletja, Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 10, fol. 127 v° (sl. 14).³⁰ Prav tako dekorativna je reliefna figura kentavra-lokostrelca v polkrožnem vencu na zahodnem portalu Studenice v Srbiji iz konca 12. stoletja (sl. 15).³¹ Lokostrelca na konju, torej realnega konjenika, ne fantastično figuro pa si končno ogledamo na freski v kripti oglejske bazilike iz začetka 13. stoletja (sl. 16) — to še posebej zato, ker so stilne zveze med freskami te kripe in med srbsko-makedonsko umetnostjo nenavadno tesne in očitne.³² Lahko ga vidimo tudi na stranici slonokoščene kasete 11. stoletja iz Carigrada v zakladnici katedrale Troyes (sl. 17).³³

Opozoriti moram še na neko idejno osnovo za priljubljenost motiva konja in jezdeca, ki sicer nima direktne zveze z motivom kentavra-lokostrelca, a je vseeno podzavestna prisotnost te ideje v upodobitvah zgodnjega srednjega veka očitna. Konj je htonično bitje, giblje se v prostoru na meji

²⁶ Splošno glej H. Stern, *Le calendrier de 354. Étude sur son texte et sur ses illustrations* (= Institut Français d'Archéologie de Beyrouth-Bibliothèque archéologique et historique LV), Paris 1953. — O srednjeveških astroloških rokopisih glej še F. Saxl, *Verzeichniss astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften*, I: Sber. Heidelberg, phil.-hist. Kl., 1915: II: ibidem 1925—1926.

²⁷ Stern, o. c., 26, 198—199; krila: pl. XII, 2; XXI, 9; koža: pl. XXXVII, 2.

²⁸ Stern, o. c., 30.

²⁹ Barvni posnetek: C. Nordenfalk, v: *Le haut moyen âge*, ed. Skira, Genève 1957, 91.

³⁰ Barvni posnetek: C. Nordenfalk, v: *La peinture romane*, ed. Skira, Genève 1958, 174. — Za fantastiko kasnejšega srednjega veka glej npr. J. Baltrušaitis, *Le moyen-âge fantastique. Antiquités et exotismes dans l'art gothique* (= Collection Henri Focillon III), Paris 1955.

³¹ A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjevekovnoj Srbiji* — Drugo izdanje, Beograd 1962, sl. 58 in sl. 129, druga figura od sredine na levo. — Sagittarius še v srbskem rokopisu Kozme Indikopleusta iz 17. stoletja list 202^r, V. Molè, *Spomenik*, 2. r. 58 (Beograd 1922), 77 in T. 44.

³² L. Magnani, *Gli affreschi della basilica di Aquileia*, Torino 1960, 15, fig. 6 (črno); A. Grabar, v: *La peinture romane*, ed. Skira, Genève 1958, 51 (v barvi).

³³ L. Magnani, o. c., 15, fig. 7; D. Talbot Rice, *Kunst aus Byzanz*, (Hirmer), München 1959, T. 152—155; R. Ghirshman, *Iran — Parther und Sasaniden* (Universum der Kunst), München 1962, sl. 420 in 422, barvno.

dveh svetov, on je zaščitnik mrtvih in živih,³⁴ kot je nebesno znamenje Lokostrelca mejno in ključno znamenje pred zimskim sončnim obratom. Jezdec na konju z dvignjenimi rokami ali s sulico v roki predstavlja v poganskem svetu konjeniško heroizacijo, konj je v tem primeru apotropaično bitje, jahač pa izbranec in varovanec božanstva. Prazgodovinska predstava se je spojila na ta način v zgodnjem srednjem veku s pozno antičnimi predstavami grške, rimske in orientalsko-helenistične mitologije in se je končno — kristianizirala.³⁵

Blejskega kentavra-lokostrelca smo torej razložili motivno iz pozno-antične astrologije, ne iz grške mitologije. Za arhetip v cesarski dobi nam je služil znak Lokostrelca iz Dendere v Egiptu, v zgodnjem srednjem veku pa smo mu našli paralele v astroloških kodeksih. Stilno smo fibulo brez težave uvrstili v ketlaški kulturni krog karolinško-otonske umetnosti srednje Evrope. Ostane nam sedaj še vprašanje točnejše absolutne datacije in konkretne provenience predmeta.

III

K absolutni dataciji se bomo približali po indirektni poti. V izkopavanjih na blejskem Gradu (na sedlu) leta 1960 je kustos Andrej Valič našel v grobu 86 okroglo bronasto fibulo s predstavo dveh očitno svetniških figur, saj imata okoli glave svetniški nimb (sl. 18).³⁶ Ena, desna oseba je en face in ima v levici mučniški venec, v desni pa drži neko ploščato posodo ali skrinjico. Desna oseba, katere poteze so manj izrazito obdelane, dviguje levico k osebi na levi (ne za blagoslov, ker bi to storila z desnico), v desni roki pa ima prav tak venec kot druga oseba. Kaj nam predstavlja ta blejska fibula? Na pomoč nam pride darilna listina cesarja Henrika II. z dne 10. aprila 1004, izdana v Tridentu,³⁷ s katero Henrik II. podeljuje säbenski, tj. briksenški škofiji in njeni cerkvi sv. Ingenuina in Kasijana posestvo Bled. Isti vladar podeljuje v Regensburgu 22. maja 1011 isti cerkvi sv. Kasijana in Ingenuina — tu je vrstni red imen zamenjan — blejski Grad.³⁸ Ingenuin je živel v 6. stoletju, umrl okoli 605, in bil prvi škof v Säbenu (Convento di Sabiona) pri mestecu Klausen (Chiusa), kjer je bil prvotni sedež briksenske škofije. Sprva pristaš treh poglavij — kot nekaj starejši Eufrazij iz Poreča — se je kasneje verjetno po zvezah z langobardskim dvorom, kjer je odločilno vlogo imela tedaj kraljica Teodolinda, zbližal z Rimom. Ker so ga zelo preganjali arijanski Langobardi in poganski Bajuvvari in Slovani, se časti kot mučenec. Njegov praznik je 5. februarja.³⁹ V nekdanji kapeli na blejskem Gradu se je Ingenuin častil skupaj z Al-

³⁴ É. Salin, *La civilisation mérovingienne* IV (Paris 1959), 149 i. d.

³⁵ Na osnovi kot É. Salin, o. c., 284—294, ki pa misli nekoliko drugače.

³⁶ Še ne objavljeno, rokopis (»Staroslovansko grobišče na blejskem Gradu«) predan za objavo v »Situli«, Razpravah Narodnega muzeja v Ljubljani. Za objavo te fibule in za ljubeznivo dovoljenje, da smem že sedaj pritegniti material tega grobišča k interpretaciji, se kustosu Andreju Valiču prav toplo zahvaljujem.

³⁷ F. Kos, *Gradivo* III, št. 17.

³⁸ F. Kos, *Gradivo* III, št. 28.

³⁹ J. E. Zorè, *Življenje svetnikov* I (2. Celovec 1919), 256—258. — O. Wimmer, *Handbuch der Namen und Heiligen*, Innsbruck 1959², s. v. Ingenuin, str. 263. — *Acta Sanctorum*, *Februarius*, *Tomus I* (Paris 1863), 675—681.

buinom kot tudi v briksenški stolni cerkvi sami, kjer se jima je pridružil še sv. Martin. V Sloveniji sta na področju nekdanje briksenške posesti Ingenuin in Albuin še patrona cerkve na Koroški Beli, na Bledu samem pa je župna cerkev posvečena Martinu.⁴⁰ Albuin, briksenški škof, okrog 975 do 5. februarja 1006, je prenesel okoli 990 sedež škofije iz Säbena v Briksen (Bressanone). Toda Albuin ni mučenec in v darilnih listinah se kot svetnik pojavlja šele kasneje, saj je leta 1004 še živel, patron briksenške škofije skupaj z Ingenuinom pa je šele od leta 1141.⁴¹ Druga oseba na blejski fibuli more biti torej samo Kasijan, po hagiografskih virih oznanjevalec krščanske vere v antični Sabioni, kasnejšem Säbenu, v 3. stoletju; pozneje je odšel v Imolo, tam deloval kot profesor in umrl tam mučeniške smrti, verjetno pod Dioklecijanom 304 ali pa tudi pod Julijanom 362. Njegov praznik je 13. avgusta.⁴² Naša teza o fibuli Ingenuina in Kasijana dobiva absolutno potrdilo z drugo okroglo fibulo iz istega grobišča (grob 26), na kateri je upodobljen »agnus Dei«. To pa je ravno simbol, ki se najprej pojavlja na novcih briksenških škofov, verjetno že za časa škofa Poppa ali Popona (1039–1046), in ki postane kasneje grb briksenške škofije in mesta.⁴³

Fibula s podobama Ingenuina in Kasijana je torej mogla priti na Bled samo po letu 1004 ali celo 1011 in je treba kot čas njenega nastanka določiti začetek 11. stoletja, kot stilno smer pa zgodnjeromansko torevtiko zahodnoalpskega področja.

Za nekropolo na blejskem Gradu je značilno, da so grobovi sicer vrstni in vzhodno orientirani, a vendarle položeni zelo na gosto in drug preko drugega. Oba grobova z »briksenškima« fibulama sta v najvišji od treh plasti nekropole.⁴⁴ Iz tega sledi, da lahko datiramo to nekropolo v čas nekaj desetletij pred letom 1004 in nekaj desetletij po tem letu, torej npr. od 975 do 1025. — Enako strukturalno sliko »nametanih« grobov daje tudi v letu 1962 odkrita nekropola na blejskem Otoku, ki sta jo za arheološki dokumentacijski Center v Narodnem muzeju v Ljubljani izkopavala kustos Narodnega muzeja v Ljubljani Vinko Šribar in kustos Mestnega muzeja v Kranju Andrej Valič.⁴⁵ Čeprav so najdbe ketlaške (tj. pripadajo skupini »Bled II«), je njihovo ožjo datacijo za sedaj nemogoče določiti. Toda popolnoma enak način zakopavanja na Otoku in na Gradu nam daje pravico, da tudi to nekropolo datiramo na prehod iz desetega v enajsto stoletje. — Drugačna je v tem pogledu nekropola na Pristavi na Bledu, ne le skupina 7. stoletja (tj. skupina »Bled I«), ampak tudi ketlaška skupina sama

⁴⁰ Koroška Bela župnija šele 1788, glej M. Miklavčič, GMDS 25/26, 1944/1945, 49. — Za cerkvene patrocinije v Sloveniji A. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska (= Cerkevni spomeniki lavantinske škofije I), Maribor, 185–218.

⁴¹ J. E. Zorè, o. c., 238; F. Kos, Gradivo III, Imenik krajev in oseb, s. v. Albuin, Bled, Brixen, Ingenuin, Kasijan. — O. Wimmer, o. c., s. v. Albuin, str. 102. — Acta Sanctorum, Februaris, Tomus I (Parisii 1865), 719.

⁴² M. Torkar, Življenje svetnikov in svetnic božjih II², Celovec 1908, 266. — O. Wimmer, o. c., s. v. Kassian, str. 301–302. — Acta Sanctorum, Augusti Tomus III (Parisii 1867) 16–25. — Za Sabiono glej še R. Noll, Frühes Christentum in Österreich, Wien 1954, 127.

⁴³ Corpus Nummorum Italicorum VI (Milano 1922), 39, in T. IV, 1–2.

⁴⁴ A. Valič, Staroslovansko grobišče na blejskem Gradu (rokopis), stratigrafska karta.

⁴⁵ Prvo poročilo s sliko: Delo 11. julija 1962, str. 10.

(tj. skupina »Bled II«).⁴⁶ Tu so grobovi skrbno razvrščeni drug ob drugem in o mešanju plasti ter ponovnih zakopih skoraj ni sledu. Ta struktura pa daje že sama po sebi, brez arheoloških pridatkov, vtis nekropole, urejene iz drugačne miselnosti, kot jo čutimo pri nekropolah na Otoku in na Gradu, in zahteva zanju drugo časovno opredelitev, ki sem jo že svoječasno okvirno postavil v čas od Tasila do Albuina, od 772 do 1004.⁴⁷ Relativno je torej nekropola na Pristavi v svojih osnovnih potezih starejša od nekropol na Otoku in Gradu. — Podatki za nekropolo na Žalah, v kateri je bila najdena fibula s kentavrom-lokostrelcem, h kateremu se zdaj zopet vračamo, so žal zelo skopi. Vendar pa Müllner takole poroča: »Opazili so, da so poleg skeletov, ki so bili v nemotenem položaju, ležale tudi križem premetane kosti starejših skeletov, tako da je bilo videti kot da bi bili starejši grobovi kasneje odpirani in pokopavana vanje kasnejša trupla.«⁴⁸ Iz tega podatka skoraj sledi nujnost, da tudi nekropolo na Žalah po njenem osnovnem karakterju zvrstimo med pozne nekropole tipa Otok in Grad. S tem pa smo tudi fibulo s kentavrom z Žal morali uvrstiti v horizont »briksenških« fibul z Gradu in smo dobili zanj tudi absolutno datacijo »okoli leta 1000«. Toda bolj verjetno je fibula nekaj starejša od »briksenških«, ker je njen stil upodobitve vsekakor manj romanski kot pa pri fibuli Ingenuina in Kasijana in bi jo bilo torej treba datirati v 10. stoletje samo. K temu nas navaja tudi druga — brakteatna — fibula iz istega grobišča, ki bi jo po paraleli iz okolice Mainza morali tudi uvrstiti »pred letom 1000« bolj kakor pa »okoli leta 1000«.⁴⁹

IV

Ostane nam še vprašanje proveniencije fibule s kentavrom. Tu moremo stvari za sedaj samo domnevati. Tako rekoč izključiti moramo možnost, da bi bila fibula izdelana na Bledu ali pa v kakem drugem ketlaškem centru. Bavarska provenienca bi bila možna. Toda v 10. stoletju dominira s svojo predromaniko in začetki romanike otonska umetnost Porenja s središči otonske državne oblasti, kakršen je bil npr. Aachen ali Mainz. Izredna kvaliteta fibule bi morda kazala na središča porenške umetne obrti. Možni pa so tudi koneksi s severno Italijo, z Lombardijo in Milanom.

Neposrednih paralel bi ne mogel navesti. Opozoriti pa je mogoče na nekaj stilnih potez v raznih smereh: figura evangelista Marka na slonokoščeni puščici v milanski katedrali⁵⁰ ima podobno obravnavano pokrivalo na glavi in isto držo v profilu kot leva figura na fibuli Ingenuina in Kasijana z gradu na Bledu. Toda tudi severno od Alp kaže podobne, dasi

⁴⁶ J. Kastelic-B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948 (= SAZU, I. r., Dela 2), Ljubljana 1950; J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951 (= SAZU, I. r., Dela 15, Arheol. 9), Ljubljana 1960; J. Werner, Die Langobarden in Pannonien (= Bayr. Akad., Phil.-hist. Kl., Abh. N. F. 55 A), München 1962, 127—129.

⁴⁷ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu 1948, 46—49.

⁴⁸ A. Müllner, Argo 3, 1894, 115.

⁴⁹ A. Müllner, l. c., 115 i. d.; W. Šmid, Carniola 1, 1908, 29—32, T. III, 7—8; L. Lindenschmidt, Handbuch der deutschen Altertumskunde I, Braunschweig 1880, T. XXII, 3—4.

⁵⁰ P. Toesca, Storia dell'arte italiana I, Torino 1927, fig. 272 in str. 453.

nekoliko bolj razvite elemente figura evangelista Mateja z ambona Henrika II. v Aachenu.⁵¹ Voluminozna masa kentavrovega trupa spominja na obdelavo statuete pantra iz Straubinga (sl. 19).⁵² Podobnih približnih sočasnih analogij bi mogli navajati še več. Toda za sedaj je bolje, da se omejimo na ugotovitev provenience v širšem okviru, ki je otonska in verjetno poreska ali bavarska, a mogla bi biti tudi severnoitalijanska.

In še nek stilni aspekt blejske fibule s kentavrom-lokostrelcem je treba vsaj omeniti! V mislih imam torzijo človeške partije in prednjega dela živalskega trupa. Ta je umetniško zelo kvalitetno izvedena in se dviga nad običajne stereotipne obrate živalskih ali pa tudi fantastičnih figur ketlaške in druge sočasne srednjeveške umetne obrti. To ni docela tista »*attitude retrospective*«, v kateri večkrat nastopajo pantri in druga bitja na ketlaških fibulah in uhanih in ki bi jo lahko zasledovali kot stilni prijem raznih umetniških smeri daleč nazaj v prazgodovino, v same začetke človekovega umetnostnega snovanja.⁵³ Preletimo samo nekaj postaj! Če gremo v retrogradno smer, sega črta tega motiva od ketlaške okrogle fibule z levom, ki obrača glavo nazaj,⁵⁴ in zahodnoslovanskih figur iz Gubena⁵⁵ nazaj v germansko preseljevanje⁵⁶ in nato v obrobni svet Rima in barbarov na Donavi,⁵⁷ pa nazaj preko antike v kretske-mikenski svet⁵⁸ in v Prednjo Azijo, kjer je motiv kot doma,⁵⁹ in še nazaj v prazgodovinsko Evropo tja do samega nastanka figuralne umetnosti, v paleolitske jame Lascaux, Trois Frères itd.⁶⁰ Tako smo začeli svojo pot v karolinško-otonskem svetu starih Slovencev, ustavili pa smo se v prastari epohi, ki jo tako odlično proučuje spoštovani jubilar, kateremu je posvečena ta študija.

⁵¹ M. Hautmann, Die Kunst des frühen Mittelalters (= Propyläen Kunstgeschichte VI), Berlin 1929², 540.

⁵² J. Baum, Die Malerei und Plastik des Mittelalters II (= Handbuch der Kunstwissenschaft), Wildpark-Potsdam 1950, 111.

⁵³ Izraz »*attitude retrospective*« je po Breuilu uveljavil M. Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, Wien 1925³, 159 i. d. in zlasti 590–592. K problemu za zgodnji srednji vek glej zlasti J. Kretschmar, Das vierfüßige Tier in der Kunst der germanischen Frühzeit, IPEK 15/16, 1941/1942, 86–99.

⁵⁴ Muzej Beljak: E. H. Zimmermann-(A. Riegl), Kunstgewerbe des frühen Mittelalters (= Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn II), Wien 1925, T. XXVIII, 6.

⁵⁵ J. Werner, Einige Tierdarstellungen des 10. Jahrhunderts aus slawischem Gebiet, Sudeta 5, 1929, 156–164.

⁵⁶ Izberem po Hoernesu figurice iz Vallöbyja na Danskem, ki jih objavlja B. Salin, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904, 180, Fig. 421.

⁵⁷ Znamenita keramična črepinja s figuro nazaj obrnjene živali iz 2. stoletja. Príkazy pri Olomoucu, Muzej Brno: E. Beninger-H. Freysing, Die germanischen Bodenfunde in Mähren (= Anstalt für sudetendeutsche Heimatsforschung, Vorgesichtliche Abteilung 4), Reichenberg 1954, 55, in T. II, 8; J. Poulik, Kunst der Vorzeit in der Tschechoslowakei, Prag 1956, Abb. 145.

⁵⁸ Na primer zlata čaša II iz Vaphio: Sp. Marinatos, Kreta und das mykenische Hellas, phot. Hirmer, München 1959, 185.

⁵⁹ Na primer Kunstschatze aus Iran, Ausstellung Kunsthaus Zürich 27. V. bis 5. VIII. 1962, barvna tabla na čelu in T. 28, T. 31, T. 52 (pravi obrat).

⁶⁰ Na primer »*perspective tordue*« bizona v dnu Lascaux: G. Bataille, La peinture préhistorique — Lascaux ou la naissance de l'art, ed. Skira, Genève 1955, 111–115. Problem v celotnem okviru paleolitske umetnosti je zdaj izvrstno obravnaval A. Leroi-Gourhan, Préhistoire v: Histoire de l'art I, dir. de P. Devambez (= Encyclopédie de la Pléiade 12), Paris 1961, 1–92.

Toda vrnimo se še enkrat, in to poslednjič, k blejskemu kentavru-lokostrelcu! V čem je zajeta pomembnost tega predmeta? Prvič v dejstvu razmeroma zelo zanesljive datacije, ki jo prinaša v ketlaški material Bleda, pa tudi Slovenije in Vzhodnih Alp na splošno — 10. stoletje. Drugič v ugotovitvi, da umetno obrtne torevtike ketlaške kulture in tako tudi Slovencev ne smemo izolirati in s tem degradirati na golo arheološko pričevanje njihovega življenja, temveč da jo je treba proučevati s celotnega vidika tedanje duhovne in materialne kulture velikega sveta, zlasti srednje Evrope in Italije. V tem pogledu bo posebno važno in potrebno, da k temu študiju pritegnemo iluminirane rokopise. Tretjič — in to je morebiti najvažnejše — pa blejska fibula znova dokazuje visoko družbeno stopnjo blejskih starih Slovencev v karolinško-otonski dobi. Svobodnjaki in plemiči blejskih darilnih listin v začetku 11. stoletja, kot so bili Prisoslav, Godeslav, Bojnoslav ali Nepokor, so mogli oziroma bi po vsej logiki utegnili nositi tako fibule s predstavami svetnikov briksenške krščanske fevdalizacije — sem jih je silil ves tok dogodkov in razmer — kakor tudi fibule z mediteranskimi, astrološkimi predstavami divjega, polživalskega Lokostrelca, čigar fantastika bi jih mogla spominjati tudi na njihove lastne poganske, svobodne, a takrat že davno pretekle čase.

RIASSUNTO

La fibula con centauro-sagittario di Bled

I

Fra il ricco materiale archeologico scavato verso la fine del secolo scorso a Bled, in una delle necropoli dell'Alto Medio evo, detta «na Žalah», fu trovata anche una fibula di bronzo di forma tonda. Vi è raffigurato un centauro-sagittario. La fibula si conserva ora nel Museo Nazionale di Ljubljana sotto il No. Inv. S 590, prima R 2641 (fig. 1).¹ * Nè la tomba nè il suo corredo non possono più essere precisati. Müllner pensava si trattasse di una fibula sulla quale è rappresentato un cacciatore-arciere inseguendo un animale che gli precede correndo; l'aveva anche pubblicata in questo senso (fig. 2). Era Schmid il primo che vi aveva identificato il centauro (fig. 3),² ma il suo acquerello lascia ancora a desiderare. Comunque, la fibula richiede e merita una trattazione dettagliata.

Il diametro della fibula è di 4,1 cm; sopra la sua anima di ferro è tesa una lastrolina di bronzo ornata a sbalzo. È orlata di finissimi incavi perlati intorno ai quali scorre, all'interno, una scannellatura concentrica. Vi è raffigurato, da sinistra, un centauro che a tutta corsa si slancia verso destra tendendo l'arco. I capelli gli svolazzano dietro come una criniera. Nel procinto di tirare, egli si è volto a destra così che è eseguita la torsione della parte anteriore. Le sue zampe anteriori rassomigliano quasi del tutto gambe d'uomo. Il carattere itifallico del centauro è spiccatissimo. A forza del suo slancio impetuoso e la torsione, il centauro pare aver barcollato ingiù verso destra. Sono caratteristiche di questa fibula l'agitazione movimentata della figura, la contaminazione non completamente eseguita delle parti antropomorfa e quella posteriore zoomorfa nonché la forte torsione della parte antropomorfa.

* I numeri si riferiscono alle note del testo sloveno.

II

È ben vero che, quanto alla sua figuralità, la fibula con centauro resta isolata nel quadro delle fibule tonde dell'epoca di Köttlach sebbene essa si adatti bene a questa cultura che conosce due specie di fibule tonde, cioè: fibule fuse ornate di smalto foracchiato e fibule lavorate a rilievo sbalzato decorate esclusivamente nella tecnica metallica.⁶

Il motivo del centauro è di origine classico-antica; è tipico, tuttavia, per il centauro antico di tener nelle mani la mazza o la frasca; il centauro all'arco non è che eccezione. Nella fase antica come si vede per esempio sulla lastrolina d'Olimpia (fig. 4)¹⁴ oppure a Kameiros-Rodi (fig. 5)¹⁵ è molto evidente il distacco fra le parti umana e animale; più tardi, nelle rappresentazioni classiche di centauri (per lo più nel combattimento coi Lapiti, come p.es. sul timpano del tempio di Zeus a Olimpia, sulle metope di Partenone o sul fregio di Teseion ad Atene) questa duplicità sparisce del tutto congiungendosi artisticamente.

La fibula di Bled, tuttavia, non deduce il suo motivo dalla figuralità antica del centauro, rappresenta bensì un altro motivo, il motivo, cioè, del segno zodiacale del Sagittario (*arcitenens*, *sagittarius*). La più antica raffigurazione del sagittario ci si è conservata nell'arte babilonese intorno al 1000 a.C. (fig. 6).¹⁶ Transportato in Egitto, il motivo vi si conservò per lungo tempo così che, dai primi tempi del Impero romano, conosciamo un esempio in Dendera (fig. 7).¹⁸ Quest'esempio può essere considerato come archetipo delle raffigurazioni archeologiche del sagittario antiche e medioevali. Anche le monete imperiali romane conoscono questo motivo (fig. 8, 9).²²⁻²⁴ L'antichità romano-ellenistica e il Medio evo hanno rivalorizzato e accettato le vecchie credenze astrologiche dell'Oriente. Il cristianesimo aveva confinato i demoni negli spazi laterali e inferi del cosmo senza distruggerli. Più evidenti connessioni ci si trovano nei manoscritti medioevali. Nel calendario di Furio Dionisio Filocalo dal 354 pervenutoci nella copia di Peiresc (m. 1637) eseguita a base del manoscritto «L» del secolo IX che è stato perduto, il centauro-Sagittario è provvisto di ali (fig. 10);²⁶ nello stesso modo è rappresentato anche nel manoscritto Vaticano Pal. lat. 1370 dal 1472 (fig. 11). Altrove, il Sagittario ha appesa intorno al collo la pelle d'un animale feroce che gli svolazza addosso²⁷ come p.es. nel manoscritto Voss lat. qto 79, fol. 52 v⁹ a Leida (fig. 12). Può darsi che la criniera sulla fibula col centauro di Bled sia derivata dalla contaminazione della chioma vera e propria e della pelle-copertura del centauro. Possiamo attrarre a proposito diversi altri manoscritti come quello delle «Aratea» dall'epoca carolingia (sec. IX), conservato nel Museo Britannico e copiato su un esemplare perduto del IV secolo, British Museum Harley ms. 647, fol. 12, dov'è raffigurato il centauro ancora senza l'arco, tenendo nella sinistra il tirso bacchico e un leprotto catturato nella destra, ma già come segno zodiacale (fig. 13).²⁹ Più tardi il simbolismo astrale va poco a poco perdendosi e le figure diventano meramente decorative come p.es. nella Bibbia di Manerio dall'ultimo quarto del secolo XII, Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 10, fol. 127 v⁰ (fig. 14).³⁰ Sul portale occidentale della chiesa monasteriale di Studenica nella Serbia (fine del XII sec.) il centauro-Sagittario è ugualmente decorativo (fig. 15).³¹ Di quest'epoca ci sono conosciute numerose figure equestri con cavalieri, talvolta girati indietro, che tirano all'arco. Tali esempi non vanno direttamente nel contesto della fibula col centauro di Bled, sono importanti tuttavia perchè strettamente legati ad essa per la stessa idea apotropaica della relazione mitica fra il cavallo e l'uomo. Il primo rappresenta l'animale ctonico al limite

di due mondi, del mondo dei vivi e di quello dei morti. Esso porta addosso il cavaliere che è in questo caso l'eletto e il protetto della divinità. Apotropaici l'una e l'altro: la figura del cavaliere così che il segno zodiacale del Sagittario che è il segno limite e chiave prima del solstizio d'inverno. Le rappresentazioni greco-romane e ellenistico-orientali della bassa antichità che, in un certo senso, si collegano a quelle preistoriche, corrono parallelamente contaminandosi nel Medio evo e — cristianizzandosi. Come esempi di tali cavalieri possiamo citare l'affresco del cavaliere all'arco nella cripta della basilica d'Aquileia dai principi del secolo XIII (fig. 16)³² e la figura sulla cassetta d'avorio (sec. XI) da Costantinopoli conservato nella tesoreria della cattedrale di Troyes (fig. 17).³³

Dal punto di vista motivico il centauro-Sagittario di Bled può esser spiegato dall'astrologia della bassa Antichità e non dalla mitologia greca. Come archetipo per l'epoca dell'Impero Romano ci ha servito il segno del Sagittario di Dendera in Egitto al quale, nell'Alto Medio evo, abbiamo trovato parallele nei codici astrologici. Dal punto di vista stilistico, la fibula l'abbiamo inserita senza difficoltà nel cerchio culturale di Kottlach come uno dei centri dell'arte carolingio-ottonica centroeuropea.

III

Interessante sebbene alquanto difficile è il poter datare la fibula. Nel senso ampio della parola le necropoli dell'epoca di Kottlach a Bled vanno dalla fine del secolo VIII fino agli inizi del secolo XI. La necropoli «na Žalah», tuttavia, dove fu trovata la fibula con centauro cerchiamo di datarla più strettamente e cioè facendo indiretti confronti paralleli colla nuova necropoli scoperta e scavata recentemente (nel 1960) al Castello di Bled dal conservatore del Museo Municipale di Kranj Andrej Valič. Egli vi trovò (tomba 86) una fibula tonda di bronzo con raffigurativi due santi (fig. 18).³⁶ Tutt'e due i santi tengono nelle mani la corona del martirio; la figura destra è rappresentata di faccia, la sinistra, di profilo, tende la mano sinistra verso la figura principale. All'autore dello presente studio sembra che si tratti qui di due patroni del vescovato di Bressanone (Brixen) al quale l'imperatore Enrico II, il 10 aprile 1004, con un documento rilasciato a Trento aveva dato in dono il dominio di Bled.³⁷ Nel documento viene citato che il dominio fu ceduto alla chiesa dei SS. Ingenuino e Cassiano a Convento di Sabiona (Säben). La stessa asserzione si trova in un altro documento di donazione rilasciato a Regensburg il 22 maggio 1011.³⁸ Il vescovo Ingenuino era il primo vescovo dell'antica Sabiona, più tardi chiamata Säben, nei dintorni di Chiusa (Klausen). Visse nella seconda metà del VI secolo e morì intorno 605. Il suo onomastico si celebra il 5 febbraio.³⁹ Sui domini dei vescovi di Bressanone a Bled e nei dintorni Ingenuino si venera del resto insieme al vescovo Alboino⁴⁰ che fu vescovo di Bressanone dal 975 al 1006, ma alla dignità di patrono del vescovato di Bressanone egli non fu elevato che nel 1141 e quindi la sua figura sulla fibula resta fuori questione.⁴¹ La seconda figura non può rappresentare nessun altro che Cassiano il quale visse nel IV secolo e professava il cristianesimo nell'antica Sabiona, poi si trasferì a Imola lavorando ivi come insegnante e trovò la morte come martire sotto Diocleziano, nel 304, o sotto Giuliano, nel 362. Il suo onomastico si celebra il 15 agosto.⁴² La tesi che si tratta di fibula con Ingenuino e Cassiano acquista la sua conferma assoluta in confronto con un'altra fibula tonda, proveniente dalla stessa necropoli al Castello di Bled, sulla quale è raffigurato l'Agnus Dei che è appunto il simbolo sullo stemma dei

vescovi di Bressanone.⁴³ La fibula coi ritratti d'Ingenuino e Cassiano, quindi, non potè venire a Bled che dopo 1004 o perfino 1011; quanto alla sua origine, bisogna certamente definirla come appartenente agli inizi del XI secolo e per il suo stile, invece, alla toreutica del primo romanico delle regioni occidentali alpine. In questo modo la fibula è stata datata assolutamente.

Per la necropoli del Castello di Bled sono caratteristiche sepolture molto dense e il fatto che le singole tombe furono sparse per cedere il posto a nuove sepolture. Un'altra necropoli a Bled, quella sull'Isola del lago, scavata nel 1962 dal Museo Nazionale di Ljubljana sotto la guida dei conservatori Vinko Šribar e Andrej Valič, mostra la stessa struttura.⁴⁵ Dalle due differisce la più grande necropoli di Bled, quella detta «na Pristavi», dove le tombe sono ben distinte fra loro e dove le sepolture ulteriori sono pochissime. Anche il carattere degli oggetti trovati lascia supporre la necropoli alquanto anteriore a quelle soprannominate.^{46—47} Per la necropoli «na Žalah» dove fu trovata la fibula col centauro mancano informazioni precise. Müllner, tuttavia, avverte che le tombe vi erano molto dense, incavate l'una nell'altra e gli scheletri delle sepolture precedenti sparsi.⁴⁸ Dopo tutto questo, non ci sarà difficile inserire questa necropoli sulla stessa linea che quelle dell'Isola e del Castello; così anche la fibula col centauro apparterebbe allo stesso orizzonte che le fibule «di Bressanone» trovate al Castello e così pure la fibula col centauro possiamo datarla assolutamente come appartenente all'epoca intorno all'anno 1000. È vero che questa fibula, a quel che pare, sia un poco anteriore alle due «di Bressanone» soprannominate, il suo stile essendo meno «romanico». Abbiamo così piena ragione di considerarla come appartenente al X secolo.

IV

Per ora non è possibile risolvere la questione di provenienza. Verrebbero in considerazione la Baviera e soprattutto la Renania coi suoi possenti centri dello Stato e dell'arte ottonici come p. es. Aquisgrana e Magonza. Sono possibili anche connessi con l'Italia Settentrionale, Lombardia e Milano. Nella stessa necropoli fu trovata un'altra fibula bratteale che ha buone parallele nei dintorni di Magonza e che, con maggiore verosimiglianza, potrebbe esser inserita «prima del 1000» che «intorno al 1000».⁴⁹ Le altre parallele potrebbero essere p. es. il secchiello d'avorio nel Duomo di Milano,⁵⁰ la figura dell'evangelista Matteo dall'ambone d'Enrico II ad Aquisgrana⁵¹ e la statuetta rappresentante la pantera, da Straubing (fig. 17).⁵²

Sarà, alla fine, opportuno sfiorare il problema della torsione della fibula di Bled. La torsione, dal punto di vista artistico, è abbastanza complicata e compiuta e differisce da quella semplice e stereotipa delle figure di animali veri o fantastici della cultura di Köttlach (*attitude retrospective*). Il motivo della torsione è molto vecchio e costante e influisce senza dubbio sullo stile della fibula di Bled.⁵³ Non è qui il posto di parlarne più ampiamente, vorremmo soltanto accennare alle stazioni più importanti di questo motivo che possiamo seguire fino al paleolitico. Sono p. es. — viaggiando nel senso retrogrado — fibule di smalto foracchiato dell'epoca di Köttlach⁵⁴ o le figure del X secolo degli Slavi occidentali,⁵⁵ oggetti dell'epoca di migrazione dei popoli germanici,⁵⁶ il ben noto disegno intagliato sulla scheggia ceramica trovata a Přikazy nella Slovacchia, dal II secolo,⁵⁷ e numerosi esempi dei tempi dell'antichità classica, della civiltà creto-micenea⁵⁸ di quella dell'Asia Anteriore⁵⁹ e, infine, gli esempi più vecchi (*perspective tordue*) a Lascaux e a Trois Frères, nel paleolitico.⁶⁰

Il significato della fibula col centauro-Sagittario di Bled sta, primieramente, nel fatto del datare relativamente preciso il materiale di Kottlach trovato a Bled, nella Slovenia e nelle Alpi Orientali in generale: il X secolo; secondariamente nella constatazione che non dobbiamo isolare e con ciò digradare e ridurre la toreutica della cultura di Kottlach e degli Sloveni a sola testimonianza archeologica della loro vita che, al contrario, bisogna esaminarla sotto l'aspetto di cultura spirituale e materiale del tempo in rapporto agli spazi più vasti, soprattutto a quelli dell'Europa Centrale e dell'Italia. Sarà specialmente importante, in questo caso, d'attirare al nostro studio i manoscritti miniati. In terzo luogo sarà la cosa che più importa — la fibula di Bled ci dà nuova luce sull'alto livello sociale e culturale degli antichi Sloveni di Bled nell'epoca carolingio-ottonica. Dai documenti di donazione ci sono noti i nomi dei liberati e dei nobili di Bled come p. es. Prisnoslav, Godeslav, Bojnoslav, Nepokor. Sarebbe del tutto logico che questi uomini avrebbero potuto ornarsi così di fibule coi santi della feodalità di Bressanone — in questa direzione li traeva tutto il corso degli avvenimenti — come pure di fibule colle raffigurazioni astrologiche mediterranee del selvaggio Sagittario semibestiale, il fantastico del quale poteva anche essere un richiamo del loro proprio remoto e libero passato pagano.

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

T. I — Tav. I

2. Müllnerjeva risba fibule — Disegno della fibula fatto da Müllner; *Argo* 3, 1894, T. X, 15. — 3. Šmidov akvarel fibule (slikar Peter Žmitek) — Acquerello della fibula, eseguito dal pittore Peter Žmitek, pubblicato da Šmid; *Carniola* 1, 1908, T. III, 6. — 4. Herakles in kentaver iz Olimpije — Eracle e centauro d'Olimpia; (Rodenwaldt 163, det.). — 5. Kentaver iz Kameira na Rodu — Centauro da Kameiros a Rodi (Roscher II, 1, 1076, fig. 10). — 6. Kentaver-lokostrelec iz Mezopotamije — Centauro-Sagittario da Mesopotamia (Perrot-Chipiez III 604, fig. 412). — 7. Kentaver-lokostrelec iz Dendere v Egiptu — Centauro-Sagittario da Dendera in Egitto (Stern, pl. XXXVII, 4 b)

T. II — Tav. II

8. Kentaver-lokostrelec, aleksandrina tetradrahma Antonina Pija, revers — Centauro-Sagittario, tetradrahma alessandrina d'Antonino Pio, rovescio (Schrötter, T. 6, 92). — 9. Kentaver-lokostrelec, antoninian Galijena iz Siscije, revers — Centauro-Sagittario, antoniniano di Gallieno, coniato a Siscia, rovescio (Alföldy, Num. Közl. 26/27, 1927/1928, T. IV, 22). — 10. Kentaver-lokostrelec iz Peirescove kopije rokopisa »L« Filokalovega koledarja — Centauro-Sagittario dal manoscritto »L«, copia di Peiresc, del calendario di Filocalo (Stern, pl. XII, 2, det.). — 11. Kentaver-lokostrelec iz rokopisa »S«, Vat. Pal. lat. 1370 — Centauro-Sagittario dal manoscritto »S«, Vat. Pal. lat. 1370 (Stern, pl. XXI, 9). — 12. Kentaver-lokostrelec iz rokopisa Voss, lat. qto 79 Leyden — Centauro-Sagittario dal manoscritto Voss, lat. qto 79 Leida (Stern, pl. XXXVII, 2). — 13. Kentaver-lokostrelec, iz rokopisa Harley ms. 647, British Museum — Centauro-Sagittario, dal manoscritto Harley ms. 647, British Museum (Le haut moyen âge, ed. Skira 91)

T. III — Tav. III

14. Kentaver-lokostrelec, iz rokopisa Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 10 — Centauro-Sagittario, dal manoscritto Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 10 (La peinture romane, ed. Skira 174, det.). — 15. Kentaver-lokostrelec, relief s portala cerkve v Studenici — Centauro-Sagittario, rilievo dal portale della chiesa di Studenica (Deroko 93, fig. 129, det.). — 16. Konjenik-lokostrelec, freska v kripti bazilike v Ogleju — Cavaliere-arciero, affresco nella cripta della basilica d'Aquileia (Magnani 15, fig. 6, det.). — 17. Konjenik-lokostrelec, slonova kost, zakladnica katedrale Troyes — Cavaliere-arciero, avorio, tesoreria della cattedrale di Troyes (Magnani 15, fig. 7). — 18. Fibula s svetnikoma — Fibula con i due santi (Valič, T. 46). — 19. Panter iz Straubinga, Nacionalni muzej München — Pantera di Straubing, Museo nazionale Monaco di Baviera (Baum 111, fig. 96)